

Zábava romských dětí

(text převzatý z Poláková, Jana: Kapitoly ze současné romistiky /Sondy do historie, metodologie a terénní praxe/. Dizertační práce. Ústav evropské etnologie FF MU, 2012.

Dostupné z: http://is.muni.cz/th/162680/ff_d/)

Děti v romské rodině

Co největší počet dětí je důležitý nejen pro upevnění manželství a postavení ženy ve velkorodině, ale i pro sílu vnitřní komunity vůči vnějšímu a dříve nepřátelskému okolí. *Jejich nepřítomnost je považována za veliké neštěstí a může ovlivnit stabilitu svazku... Později v životě ... mají velké rodiny pro rodiče i děti nesporné výhody. Rodiče budou mít větší počet blízkých příbuzných, kteří jim budou vypomáhat ve stáří, a dospělé děti budou mít po celém okolí mnoho bratrů a sester, potenciálních spojenců.*¹

*Postoj romských rodičů k vlastním dětem je bezesporu daleko bližší k postoji indických rodičů než rodičů západní kultury: „Dítě spí, kdy chce, jí, kdy chce, vše je mu dovoleno“. ... Tento v Indii obecně rozšířený postoj k dětem je důsledkem „tradice malého Krišny. ... Je mu vše dovoleno a rozpustilými kousky si získává srdce všech lidí. Tohoto Krišnu spatřuje lidové povědomí v každém malém dítěti a počítá s tím, že se dítě bude chovat jako malý Krišna.*² Co však bylo bezvýhradně po dětech vyžadováno, byla úcta, rom. *pa'iv*, vůči rodičům, starším členům komunity a v případě Romů na Slovensku i vůči místním sedlákům, kteří poskytovali Romům obživu. Dítě bylo vlastně vychováváno všemi členy komunity. Na otázku v rámci výzkumu učitelky romských dětí A. Farkalínové, zda chtějí matky z romských osad Rudňany, Markušovce a Smižany (okres Spišská Nová Ves) vědět, jak a kde tráví jejich dítě volný čas, odpovědělo 60% dotázaných (z celkového počtu 60), že je to nezajímá. Jako důvod uvedly, že právo vychovávat dítě má každý člen komunity, proto nemusí o svém dítěti neustále vědět.³ Největší poslušnost byla prokazována pochopitelně rodičům. *Otec byl ... měkký a dobrotivý jako chleba. Nikdy na nás nekřičel. ... když něco řekl, platilo jeho jediné slovo více než sto slov od jiných.*⁴

Láska romských rodičů k dětem, péče o ně a systém výchovy jsou v odborné literatuře často zdůrazňovány a dokládány konkrétními vzpomínkami. Jejich projevy jsou však mnohdy

¹ Okely, J.: Cikáni a vládní politika v Anglii: Manželství, rodina a příbuzenské skupiny. In: Budilová, L. – Jakoubek, M. (eds.): Cikánská rodina a příbuzenství. Ústí nad Labem: Dryada, 2007., s. 83.

² Viz Viková, L.: Obraz současné romské rodiny z pohledu dětí a znalost romštiny u těchto dětí. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Indologický ústav, 1996, s. 11.

³ Viz Matulay, S.: Rómovia cez prizmu sociologického výskumu. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied, 2003, s. 45.

⁴ Šarközi, M.: Miri famil'ija – Moje rodina. Romano džaniben 2, 1995, č. 1–2, s. 85.

zcela jiné, než je „evropský standard“. Největší rozdíl můžeme vysledovat v segregovaných romských osídleních venkovského typu (romské osady na Slovensku). Čím více přichází romská rodina do kontaktu s majoritním okolím, tím méně jsou patrné rozdíly v jejich postupech při výchově. Také Romové samotní cítí rozdíly mezi způsobem výchovy dětí u nich a u majoritní společnosti: *možná se gádžové dneska ... chovají taky víc přirozeně a dopřávají dětem víc svobody. Ale celkově jsou děti gádžů pořád hlavně cepované...*⁵

Tělesný kontakt novorozence s matkou, který je považován za důležitý,⁶ je u Romů velmi obvyklý, ať už pocházejí z jakéhokoliv prostředí. Malé děti jsou chovány, hlazeny, hýčkány, ovšem jen do okamžiku, dokud se nezačnou samy pohybovat.⁷ Do dnešního dne je možné spatřit v prostředí romských osad matky s nejmenšími dětmi umístěnými v plachtě na zádech, tzv. zajdě. Dítě je v přímém kontaktu s matčíným tělem (nepočítáme-li obvyklý oděv), slyší její srdce a může zde v klidu spát.

Nošení nemluvnat a batolat v plachtě na zádech má pravděpodobně více původ praktický než v uvědomění si psychologického efektu. Kolem matky se pohybuje většina více dětí, které vyžadují pozornost a chytají se jí za ruce. Při územním pohybu chodily ženy vedle vozů, a buď vedle sebe vedly odrostlejší děti schopné samostatné chůze, nebo nesly v rukách zavazadla. Nést dítě v náručí bylo tedy velmi nepraktické. Pokud se o dítě staraly starší sestry, nosily je buď v náručí, nebo také v plachtě na zádech. Umístění dítěte na zádech znemožňovalo ale v podstatě jakoukoliv komunikaci s batoletem. Dítě mohlo pouze pozorovat okolí a bylo odkázáno samo na sebe, své myšlenky a otázky. Ačkoliv např. v městském prostředí už matky nenosí nejmenší děti v plachtě na zádech, nevidí většina z nich mluvení na děti jako potřebné a nenavazují s ním rozhovor. Zde je možné vysledovat výrazný rozdíl oproti evropskému systému výchovy, který je založený na aktivní výchově prostřednictvím her, povídání či čtení.

Jakmile začalo dítě chodit, jeho výchovu předala matka starším sourozencům a celému kolektivu komunity. Děti si rodové zvyklosti a vzorce chování osvojovaly prostřednictvím pozorování a napodobování. Větším dětem se rodičovská láska obvykle nijak nedává najevo: *Naši rodiče se s námi moc nemazlili, dávali nám lásku najevo tím, že nás hezky jmenovali.*⁸ Přesto i starší děti jsou hodně fixované na rodinu a vyjadřují k ní kladný vztah, jak dokládá např. malý výzkum T. Bartůňkové v rámci bakalářské práce. Z celkového počtu 93

⁵ Stojka, C.: Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky. Praha: Argo, 2008, s. 81.

⁶ Viz Leachová, P.: Dítě a já. Od narození do pěti let. Praha: Ottovo nakladatelství, Praha, 1998, s. 96.

⁷ Viz Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 49

⁸ Horváthová, J. (ed.): Memoáry romských žen. Karolína – cesta životem v cikánském voze. Karolína Kozáková. Brno: Muzeum romské kultury v Brně, o. p. s., 2004, s. 22.

dotázaných dětí z jedné brněnské školy je pro téměř 80% rodina hodně důležitá nebo důležitá.⁹

Romské děti nezřídka nepoznají za své dětství fyzický trest, rodiče vůči nim neprosazují zákazy ani příkazy. *Rodiče nás nikdy nebili. ... To už se muselo stát něco obzvláštního, aby dítě dostalo výprask ... Pamatuju na jediný nářez v naší rodině. ... Když jsem zlobila já, strašili mě řeznickým psem,*¹⁰ píše ve své knize E. Lacková (*1921 – †2003). V 2. polovině 20. století se však začali Romové blíže seznamovat s výchovnými principy většinové společnosti, do nichž spadaly i fyzické tresty. Nezřídka proto dnes potkáme romské rodiče, které své děti bijí. Obvykle jde však o okamžitou reakci na danou situaci, nikoliv setrvalý stav v podobě fyzického týrání.¹¹ *Nesměli jsme na nikoho žalovat, ani na sebe. Staloli se to někdy, otec zbil nejen žalujícího, ale všechny na jednu hromadu. Když nás naše máma bránila, dostala s námi,*¹² vzpomíná česká Romka K. Kozáková (*1932 – †2006). S poklesem sociální úrovně dochází i k úpadku vztahů rodičů k dětem. Realitu v jedné ze slovenských romských osad nejnižší úrovně popisuje David Z. Scheffel: *...s tím, jak děti rostou, se množství pozornosti (rodičů – pozn. aut.) rapidně snižuje a objetí a polibky vystřídají nadávky, výhrůžky a facky. ... Křik, výbuchy hněvu a bitky jsou každodenní realitou, kterou většina dětí bere jako samozřejmost. Doma i mimo něj se rychle naučí, že když tě někdo kopne, kopneš zpátky, pokud nechceš skončit na zemi.*¹³

V době, kdy neexistovala povinná školní docházka, byla hlavním učitelem romskému dítěti celá komunita. Hra jim proto sloužila především jako prostředek k poznání společenských pravidel sociální skupiny, vědomostí vedoucích k získání základních životních potřeb. Většina starších romských pamětníků odpovídala na otázku, zda si jako malí hráli, záporně. Až po položení dalších doplňujících otázek popsali některé svoje zábavy, eventuálně i hračky. Ani děti z romských osad neoznačují svoji každodenní činnost jako hraní si. Nechápu ji ve stejném slova smyslu, jako děti neromské. Snad proto nemá romský ekvivalent k českému hrát si základ v původní indické slovní zásobě. Ve východoslovenském

⁹ Viz Bartůňková, T.: Hodnoty romských dětí. Bakalářská práce. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Katedra občanské výchovy, 2008, s. 45.

¹⁰ Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, c. d., s. 30–31.

¹¹ Novotný, Z.: Týrané dítě pohledem jeho etnické příslušnosti. In: Romové mezi námi. Děti závislých matek. Sborník příspěvků II. národního kongresu sociální pediatrie. Ostrava: Dětské centrum Domeček, p. o., Ostrava, Společnost sociální pediatrie ČLS JEP, 2009, s. 48.

¹² Horváthová, J. (ed.): Memoáry romských žen. Karolína – cesta životem v cikánském voze. Karolína Kozáková, c. d., s. 21.

¹³ Scheffel, D. Z.: Svinia v černobielom. Slovenskí Rómovia a ich susedia. Prešov: Centrum antropologických výskumov, 2009, s. 120–121.

dialektu mu odpovídá slovo *te bavinel pes*. Zjevně se jedná o slovo převzaté ze slovanského jazyka (slovenštiny).¹⁴

Zábava romských dětí se odvíjí od okamžité situace, dosažitelného herního prostoru a také materiálu či pomůcek. Většina her se odehrává na venkovním prostranství. Důvodem jsou stísněné bytové podmínky, a to jak ve městském prostředí, tak v romských osadách. Děti v osadách ani v nejmenším od hry nevyruší déšť a ani jejich rodiče nevyžadují v případě podobného počasí, aby se utíkaly schovat.

Hry romských dětí

Hry napodobivé

Hry na „jako by“¹⁵ jsou asi nejzjevnějším dokladem, jak děti interpretují svět dospělých a napodobují jej. *Měli jsme malé karavany*, vzpomíná v rozhovoru J. M. (*1943) ze subetnické skupiny Manušů z Francie. *Vyráběli jsme je z kusů dřev a pak jsme do nich lezli. To nás bavilo, protože jsme se cítili jako dospělí.*¹⁶

Jedna z mála společných her pro chlapce i děvčata z romské osady Rudňany byla na maminky a tatínky. Zúčastňovala se jí děvčata do deseti let, chlapci o něco mladší. Za děti si brali svoje nejmladší sourozence, mnohdy ještě batolata nebo v kočárku. Hra spočívala především v jasném vymezení mužské a ženské role podle tradičních norem romské rodiny. Děvčata vařila, prala, starala se o děti a chlapci pracovali. Práce však nebyla vyjádřena jakoby odchodem do místa zaměstnání, ale spíše imitovala sběr dřeva, opravu auta apod. Dle mého odhadu bylo v místní osadě 95% dospělých nezaměstnaných a podle toho se představa o práci odrazila i v dětských hrách.

Podobný přístup bylo možné zaznamenat u romských dětí v městské zástavbě – jak věkové složení zúčastněných, tak napodobované činnosti.

Na vaření si hrály výhradně dívky a to nezávisle na tom, zda ve městě či na venkově. Ve městě však tuto činnost spojovaly více s prostředím pískoviště a s použitím bábovek, lopatek a kyblíků. *Třeba my jsme měly ...tu bábovku a my jsme udělaly buchty. A ta Veronika natrhala ty listy a my jsme na to dávaly písek a jako my jsme to zabalovaly jako palačinky*, popisuje vaření na pískovišti v roce 2005 H. H. (*1996). *Ale v parku, v parku si hrajeme, tam dáme listy a travičku a pampelišky. A trošku vodičku. My jsme vařily halušky a žebírka,*

¹⁴ Viz Hübschmannová, M. – Šebková, H. – Žigová, A.: *Romsko – český a česko – romský kapesní slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 339.

¹⁵ Podle R. Cailloise tzv. mimikry nebo hry napodobivé, viz Caillois, R.: *Hry a lidé*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1998, s. 30, 40–44.

¹⁶ Viz Gregorová, J.: *Juliennee (Mona) Metbach - la vie en roulotte*. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/f/clanek/22036>, cit. 9. 7. 2009.

doplňuje její o dva roky mladší sestra N. H. (*1998). V jednom případě si na vaření hrály dívky s kostkami, které jedna z nich měla doma – *my máme takové kocky a takový ty velký, tak třeba to je rizky a brambory.*¹⁷

Také děti kočovných Romů napodobovaly získání a přípravu jídla tak, jak ji odkoukaly od rodičů. *Malá cikánečka si hrála na krádež drůbeže. Lstivě se přiblížila do jalovčí a utrhla větvičky, šeptajíc: isy man kachňori (mám kuřátko). Takto ulovené „kuře“ uchopila za hlavu, tzn. za jehličí na konci větvičky, a zakroutila tím. Následně se posadila k ohništi a začala kuře škubat (obírat jehličí z větvičky jalovce). Zábavu ukončila upečením větvičky v cínové konzervě.*¹⁸

V osadách děvčátka na vaření používala vše, co bylo po ruce. Paní M. T. (*1936) z Markušovců¹⁹ vzpomínala, že si z hlíny a trochy vody vypracovaly těsto na halušky a daly je na kousek kůry nebo kámen. Přesně tak, jak to znaly z domu, odkrajovaly starou lžičkou nebo klacíkem kousky „těsta“ a házely je do hrnce, kde se jako vařily. Malé děti v Rudňanech si hrály u kalužin, kde nabíraly různými nádobkami vodu, přelívaly ji a hrály si, že vaří. Některé k „vaření“ užívaly i další pomůcky – starou zahozenou lžičku, klacík, umělohmotný obal od vajíček, různé kelímky, kousky cihly, kamínky apod. Některá děvčata připravovala konkrétní jídla, např. dort, který si zdobily lístečky z nalezených květin, kamínky a kousky skla.

*Doma jsem si hrála na úřad nebo na doktorku. Bud' jsem vypisovala dotazníky, které mi nosila mamka, nebo jsem operovala panenky. To jsem vydržela třeba celý den. Roztáhla jsem si prkno na žehlení, abych měla velký stůl, napsala jsem si číslo na krabičku, jako že mám pevnou linku, tu jsme doma neměli. Razítkovala jsem papíry, podpisovala jsem se, to mě bavilo. Také jsem si hrála na obchod. Prodávala jsem jídlo z umělé hmoty a sama jsem i nakupovala. Dlouho jsem si také představovala, že budu mít realitní kancelář, uvedla o svém dětství Monika Bagárová (*1985) z Brna, pocházející z integrované romské rodiny.*²⁰

Hru na „jako“ stimulovala v období po druhé světové válce také škola. O hře na slavného sovětského kosmonauta J. A. Gagarina píše ve svých vzpomínkách např. Irena Eliášová (*1953).²¹

¹⁷ N. D. (*1995), výzkum 2005.

¹⁸ Ficowski, J.: Cyganie na polskich drogach. Krakow – Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1986, s. 296.

¹⁹ Výzkum 2008.

²⁰ Viz Kaplanová, D.: Superstar Monika Bagárová: Z jazzu nedělám vědu. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/zena/styl/201917-superstar-monika-bagarova-z-jazzu-nedelam-vedu.html>, cit. 8. 6. 2010.

²¹ Viz Eliášová, I.: Naše osada. Smutné, veselé i tajemné příběhy Romů. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2008, s. 47–52.

U romských respondentů narozených do 70. let 20. století se prakticky nevyskytuje u neromských dětí mnohdy velmi oblíbená hra na Němce a Rusy, vycházející z reflexe druhé světové války. Důvodem jsou bezpochyby obrovské represe a pronásledování Romů. Ačkoliv na Slovensku nevyústilo do hromadné likvidace, byly zážitky pro mnohé přeživší tak děsivé, že měli tendence je spíše ze svých vzpomínek vytěsnit, než heroizovat. A to v případě Němců, Rusů i Slováků. Ani u současných romských dětí se však hra na vojáky, četníky a zloděje či kovboje a indiány netěší nijak velké oblibě.²² O hře na policajty padla zmínka pouze v jednom případě: *...Byli dva nejstarší a každý měl jako svou skupinu a oni je posílali na nás, oni nás jako honili, ti policajti, a pak nás jako chytli ti nejstarší a pak nás jako že naskvál bili a tak. Jenom jako nás tak bouchá, ... pomaličku.*²³ V romských osadách jsem ji nezaznamenala, ba ani jsem mezi hračkami nenalezla napodobeniny zbraní, které již děti z prostředí malých i velkých měst vlastnily čteněji.

Děti žijící v brněnské sociálně vyloučené lokalitě, neboli novodobém ghettu, ohraničeném přibližně ulicemi Cejl, Koliště, Milady Horákové a Jugoslávská (kam spadají i známé ulice Bratislavská, Hvězdová, Spolková a Francouzská s nejvyšší koncentrací romského obyvatelstva) mohou využívat jediné hřiště, na němž je pískoviště a několik „prolézaček“. Vzhledem k vysokému počtu dětí a jejich nevalnému vztahu k obecnímu majetku jde o prostor značně opotřebovaný a místy i nepoužitelný. Na pískovišti si hrají chlápci ve věku do devíti a dívky ve věku do jedenácti let. Při hře používají hračky obvyklé i pro majoritní společnost – bábovky, lopatky, hrábě, kyblíky. Vytvářejí nejrůznější bábovky, které pak zdobí klacíky, kamínky nebo květy a lístky. V několika případech se děti zmínily, že staví hrady, dělají v nich tunely, „propojky“ a zdobí je obrázky, které vytlačují prsty do písku.

Při první návštěvě romské osady 5RP II v Rudňanech v roce 2006 se děti pohybovaly v podstatě na staveništi – místní obyvatelé zde budovali svépomocí zděné domky k bydlení, které měly nahradit staré dřevěné z nedaleké osady. Nejmladší děvčata si hrála na hromadě písku. Místo bábovek jim sloužilo různé staré nádoby a někdy i dlaně. Písek nabírala rukama, starými přibory nebo plochými kamínky. Zatímco u majoritní společnosti i u Romů žijících v bližším kontaktu s neromským okolím jsou na pískovišti děvčátka stejně jako chlápci, zde nebyl jediný. Důvodem je nejspíš pozdější značná diferenciacie v úlohách ženy a muže v romské rodině, kde se tradičně o jídlo stará výhradně žena.

²² Srovnej např. Hrabalová, O.: Dětské hry, říkadla a hádanky. In: Janák, J. (ed.): Náš kraj. Folklor, obyčej, historie, nářečí a jména v tradici a současnosti družstevních vesnic Moravská Nová Ves, Hrušky, Týnec a Tvrdonice. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1982, s. 227.

²³ D. F. (*1995), výzkum 2006.

Děvčátka se svojí hrou vlastně připravovala na pozdější roli matky rodiny, což v případě dětí z měst nepozorujeme. Z pamětníků hru na pískovišti vzpomínal pouze jediný muž z Markušovců: *Sme mali furik, hrable, lopatku. Tak sme sa hrali, pieskom, sme sa bavili.*²⁴

Klidné hry

Hry, kde nepřevládá pohyb, jsou mezi romskými dětmi téměř neznámé. Nehrají deskové hry, dialog ani zpěv nejsou dominantní. Jediný druh her, které jsem zařadila do této kategorie, mohou být hry karetní a hry s kostkami. Jsou velmi oblíbené mezi dětmi i dospělými Romy, jde však o jev novodobý. Dospělí hrají většinou hazardní hry o peníze.²⁵ Pouze v jednom případě uvedla starší pamětnice z Markušovců,²⁶ že si s dětmi občas zahrála žolíky. Bližší pravidla ale už nedokázala popsat.

D. F. (*1995) z Brna popsal pravidla karetní hry, kterou s oblibou hráli s chlapci. Na popisu je bohužel zřetelná neschopnost vyjadřování v nemateřském jazyce. *Zamícháte karty, pak vyhodíte každému tři a položíte na stůl čtyry a musíte mít třeba v ruce třeba ... dva kuly, kule nebo třeba dvě zelený nebo dvě srdcový a jednu třeba žaludový, a když tam bude třeba srdcový, tak vy si to vyměníte ... a pak se to počítá třeba máte třicet, tak je špic nebo takový.* Při pokusu vyhledat podobná pravidla jsem objevila pouze jedinou hru, která se podobá výše popsané – Alager.²⁷

Děvčata z maloměstského prostředí Spišského Podhradí mi předvedla vlastní vymyšlenou karetní hru. Měla bohužel poněkud nejasná pravidla, která navíc ani autorky nedokázaly přesně objasnit. Hra se hrála s „žolíkovými“ kartami bez žolíků (104 listů). Spočívala v tom, že každá si vzala nějakou část hromádky, pak si několik karet vyskládaly ve dvou sloupcích před sebe. Začaly na ně skládat karty z rukou se stejnou hodnotou. Občas před sebe položily z ruky nějaké karty stejné hodnoty, přičemž si jakoukoliv z nich mohla vzít spoluhráčka. Kdo nic neměl, bral si z balíčku. Vše ovšem záviselo na tom, kdo byl rychlejší, nebylo určeno, kdo je zrovna na řadě. Účelem hry bylo zbavit se co nejdříve karet, musí být však rozebraný i balíček.²⁸

²⁴ L. P. (*1936), výzkum 2008.

²⁵ Pedagog Ján Sajko, který se více jak 20 let věnuje romským dětem z osady Jarovnice u Prešova, popisuje situaci následně: Jarovnická realita je tvrdá. Není tu ani jeden košíkář, ani jedna tradiční kapela. Všechno se to vytratilo. Život je tu o něčem jiném. Je tu normální ráno vstát, jít na poštu pro peníze a potom jen ležet, pít alkohol, hrát karty, brát drogy.

²⁶ M. P. (*1944), výzkum 2008.

²⁷ Viz Baťha, M.: Alager – Resto. Dostupné z: <http://www.hrejsi.cz/karty/alager.htm>, cit. 18. 3. 2010; příloha č. 1.

²⁸ Srovnej s pravidly hry Kolovrat, viz Baťha, M.: Kolovrat. Dostupné z: <http://www.hrejsi.cz/karty/kolovrat.htm>, cit. 18. 3. 2010; příloha č. 2.

Hry s kostkami nemají složitá pravidla. Hrají je v drtivé většině pouze chlapci. Házení kostkami není náročné na prostor, ve městech je možné chlapce vidět např. na zápražích domů či přímo na chodnicích. Při hře se jedná nejčastěji o to, kdo hodí vyšší hodnotu na jedné nebo více kostkách. Menší chlapci hrají jen pro zábavu, starší občas ve větším kolektivu sázejí peníze na toho, kdo hodí nejvyšší počet bodů. Ani počet kostek, se kterými se hází, není určený. Je závislý na aktuálních možnostech hráčů, nejmenší počet jsou však dvě.

Dospívající děvčata se baví slovními hrátkami, při nichž zjišťují, jakou naději mají u vybraných chlapců, jakou má jejich vztah budoucnost, zjišťují jejich pomocí fyzický vztah budoucího manžela, jeho materiální a sociální zabezpečení ve společnosti apod.²⁹

Hry pohybové

Brněnské děti nemají kromě pískoviště jinou příležitost, kde míčové hry hrát. Z toho důvodu podobné aktivity přesouvají na parkoviště, silnice, prostory před domy nebo do dvorů, které jsou zpravidla vybetonované. Zde využívají i zdi, od kterých odráží např. při fotbalu míč. Ani v jednom případě jsme se nesetkali se situací, kdy by děti přiznaly, že svou hrou poškodily majetek obyvatel domu. Děvčata s chlapci hrají společně „vybišu“, tzn. vybíjenou. Pravidla jsou stejná, jako u dětí z romských osad i neromských dětí. Je dost pravděpodobné, že se je naučily ve škole. Fotbal hrají v brněnském Bronxu jen kluci. Míč má skoro každý chlapec, nosí si jej z domu a počítá se společným užitím. Pokud se ovšem zničí, nese majitel obvykle jeho ztrátu nelibě. Obecně proto platí, že na fotbalové balóny je třeba dávat bedlivý pozor. V jednom případě se chlapec zmínil, že hrají fotbal o peníze. Jedná se patrně o jev vysledovaný od dospělých, kteří s oblibou hrají hlavně karetní hry o finanční obnosy.³⁰ Vzhledem k tomu, že mnozí obyvatelé místní vyloučené lokality propadají tzv. gamblerství,³¹ je pravděpodobné, že hrát jakoukoliv hru o peníze je zde mnohem „normálnější“, než jinde. Děvčata si pro zábavu hází, „školku“ však neznají.³²

Děti z rudňanské osady Pătoracké měly asi 15 minut chůze od posledních domů trávou zarostlé místo, kterému říkaly „ihrisko“ – hřiště. Kluci si na hřišti kopou s balónem bez blíže určených pravidel. Procvičují si přihrávání a zastavování míče nohou. Někdy hrají „na

²⁹ Viz Palubová, Z.: Okamihy (zo života mladých Rómov v Čakajovciach). Národopisná revue 12, 2002, č. 2, s. 82–83.

³⁰ Srovnej Vanková, K.: Rómske ženy v ich prirodzenom rodinnom prostredí. In: Poláková, E. (ed.): Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti. Svazek II. Štúdie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM Trnava, 2005, s. 185

³¹ Tzn. patologickému hráčství, viz Gamblerství aneb Lásky k hazardu. Dostupné z: <http://www.zdrave.cz/magazin/nemoci-a-lecba-12/gamblerstvi-aneb-laska-k-hazardu-564/>, cit. 29. 1. 2010.

³² Viz Bartoš, F.: Naše děti. Praha: Vyšehrad, 1947, s. 218; Zapletal, M.: Hry ve městě a na vsi. Praha: Olympia, 1988, s. 247–256.

jedenáctku“. Při výzkumu v roce 2008 tuto hru předvedli. Jeden se postavil do pomyslné, nijak vymezené brány. Druhý se s míčem postavil do vzdálenosti, z jaké se střílí pokutové kopy a vystřelil na „brankáře“. Nezávisle na tom, zda brankář chytil nebo ne, se poctivě po každém kopnutí střídali. Zajímavé bylo, že ačkoliv neměli vůbec naznačenou branku, dodržovali střídání v ní, to znamená, že jeden druhého vyměnil na jeho místě. Zároveň se nikdy nehádali, zda gól padl či ne, ačkoliv hranice branky nebyla vůbec jasná. Z vlastních zkušeností soudím, že podobná situace by u městských romských ani neromských dětí nenastala – všechny by se spíše snažily tvrdit, že gól nedostaly a vymlouvat se, proč ano nebo ne. Děvčata a chlapci hrají vybíjenou podle obecně známých pravidel.

Děti z 5RPII nemají možnost travnatého místa pro míčové hry, proto využívají prostor, který lze s trochou nadsázky označit za náves. Fotbal zde hrají chlapci i dívky společně, ale pouze do věku okolo devíti let. Míče nemusí být nutně fotbalové, hraje se s jakýmikoliv, které jsou po ruce. Fotbalovou dovednost cvičili někteří hoši dokonce i s prázdnou pomačkanou PET-lahví.

Děti bez rozdílu lokalit se baví nejčastěji honičkami a schovávanou. Znájí jen nejjednodušší pravidla, hry nemají modifikace ani speciální názvy, jako je tomu často u dětí neromských. Jedno z dětí honí a plácnutím předává „babu“ někomu jinému. H. H. (*1996) uvedla ještě další verzi honěné, při které honí a je honěn stejný počet dětí. *My se rozdělujeme, první jedna počítá, třeba když jsme osum, tak když čtyry vypadnou a čtyry zůstanou, tak ty čtyry vypadnou a my budeme utíkat, co vypadly a ti čtyry nás budou honit.*³³

Schovávanou hrají jednoduchou, kdy jedno z dětí piká a hledá ostatní. Kdo je objeven jako první, přebírá jeho roli. H. H. (*1996) uvedla variantu „na posledního“, kdy pikání přebírá poslední, kdo je objevený.³⁴ Složitější varianta je na zapikávání, kdy schované děti mohou využít příležitosti a zapikat toho, kdo hledá tak, že se k místu pikání – pikole – dostanou dříve, než on. V takovém případě osvobozují prvního ze zapikáných a na místo hledajícího se dostane další v řadě zapikáných.

Při určování, kdo bude honit nebo pikat, romské děti říkadla nevyžívají. Obvykle má o tom právo rozhodnout nejstarší chlapec nebo děvče ve skupince. Pouze dvě děvčata z městského prostředí uvedla rozpočítadla, která jsou ale bezpochyby implikovaná z neromského prostředí.

Ententyky náklad'áky

(s) kola maj a uvnitř páky,

³³ H. H. (*1996), výzkum 2006.

³⁴ Tamtéž.

*chci si koupit jednoho
a pustit se do toho.*

*Jedna, dva, tři,
koza má vši.
Plavalo mýdlo po vodě,
kdo to chytne, ten to je,
já to chytat nebudu
až dostanu korunu.³⁵*

Hlavním důvodem předpokladu je skutečnost, že děti nepoužívají říkadla ve svém mateřském jazyce, romštině. I když v romštině existují veršované rytmické hříčky se slovy, jedná se spíše o jazykolamy, které nejsou přímo vázané na další hru. Většina říkadla pro romské děti v jejich rodném jazyce vznikala jako autorská.³⁶

Děti do 10 let věku z Rudňan si malovaly a skákaly panáka.³⁷ Nehrály však verzi s házením kamínku do vybraného políčka, které by se následně muselo přeskakovat. Skákaly po jedné noze, do polí zázorňujících ruce a hlavu doskakovaly oběma nohama zároveň. V polích hlavy se otočily a stejným způsobem skákaly zpět.

K oblíbené hře chlapců z Rudňan, se kterou jsem se setkala při obou výzkumech v letech 2006 i 2008, patřila piga. Ke hře používali luk a improvizovaný šíp. Luk si vyrobili ze silnějšího prutu zlatice (zlatého deště) a drátu. Šíp pak představovala ulomená tenká větvička stejného keře, dále neupravená.³⁸ Smysl hry spočíval ve vystřelení šípu do co největší výšky ze společné startovní čáry. Když potom šíp dopadl na zem, chlapci pro něj co nejrychleji běželi. Kdo přiběhl jako první zpět na startovní čáru, vyhrál. Z pravidel vyplývá, že pigu může v Rudňanech hrát neomezené množství hráčů.

Při výzkumu v dalších romských osadách ve spišském regionu jsem nezískala žádnou další informaci o hře s podobnými pravidly nebo stejným názvem. Hra piga však byla podle nemnohých dostupných pramenů obecně rozšířená hra na Slovensku. Největší obliby patrně dosáhla mezi dvěma světovými válkami.³⁹ Hry se zúčastňovala dvě chlapecká družstva o

³⁵ H. H. (*1996), výzkum 2006.

³⁶ Viz Scheinostová, A.: Krajina slov a krajina citu – nad romskými říkadly. Romano džaniben, 2005, č. říj, s. 136.

³⁷ Viz Zapletal, M.: Hry ve městě a na vsi, c. d., s. 124–128.

³⁸ Viz sbírka MRK, fond dokumentace romského interiéru, př. č. MRK 307/06, luk a šíp, který používali chlapci z Rudňan při hře piga.

³⁹ Gájer: S.: Oblíbená hra dětí našeho kraja piga. Obzor Gemera – Malohontu 25, 1994, č. 2, s. 75–77.

stejném počtu členů. Pigu bylo třeba hrát na širokých prostranstvích – rovných loukách, náměstích nebo fotbalových hřištích. Výchozím bodem byl kruh o poloměru asi 2,5 m. Na jednom jeho konci byla vyhloubena jamka. Ke hře byla třeba palice – dřevěná tyč dlouhá asi 80 cm v průměru do 3 cm. Dřevěný špalík na koncích zašpičatělý dlouhý okolo 10 cm zvaný piga se vložila do jamky. Podebráním nebo úderem do jednoho konce pigy a následným odpalem bylo třeba odehrát malý špalíček co nejdál od výchozího kruhu. Po celém Slovensku měla hra množství regionálních variant. Rozdíl spočíval v podmínkách pro střídání družstev a určování vítěze.⁴⁰

Podobná pravidla, jaká při hraní pigy používají v Hrnčiarských Zalužanech (okr. Rimavská Sobota), popsali i Ladislav a Bára Žoltákovi.⁴¹ Text stati se bohužel zaměřuje na strohý popis pravidel bez jakéhokoliv regionálního či subetnického začlenění. Z přiložené fotografie můžeme usuzovat, že materiál získali v romské osadě Letanovce. Oproti výše popsaným pravidlům se v Letanovcích piga hraje na vymezeném prostoru, nejčastěji silnici. Hrají proti sobě dvě družstva, a i když v textu není doslovně řečeno, že jde o chlapeckou hru, z fotografie je patrné, že děvčata pouze přihlížejí. Hra začíná od vyznačené čáry, každé družstvo stojí na jedné straně hřiště. Cca 20 cm velký zašpičatělý klacík položený v jamce podebere hráč z jednoho družstva delším (asi 50 cm) klackem a snaží se jej odhodit co nejdál směrem k protihráčům. Kdo klacík chytí nebo jinak zastaví, snaží se jím trefit velký klacek odložený na půlící linii. Pokud se strefí, protihráče vyřadí. Pokud není odpalující protihráč vyřazen, může ještě „pinkat“. Klacík klepnutím do špičky odpálí do vrchu a poté se jej snaží poklepáváním co nejdéle udržet ve vzduchu. Autoři článku popisují systém bodování, na němž závisí vítězství daného družstva. V rámci výzkumu v roce 2006 jsem již v Letanovcích hru piga nezaznamenala.

Z předchozích řádků lze usuzovat, že děti slovenských Romů se hru naučily od majoritního obyvatelstva a přizpůsobily ji svým podmínkám. Povědomí o této hře pak přešlo na počátku 21. století na některých místech ve využití stejného názvu pro diametrálně odlišnou hru. Hra piga nese četné znaky podobné v Čechách, na Moravě i v Polsku známé hře Špaček,⁴² a jemu podobným Na semeláka,⁴³ Semel,⁴⁴ Tyčkrdle⁴⁵ či Kičkrlata.⁴⁶

⁴⁰ Srovnej Gájer, S.: Oblíbená hra dětí našeho kraja piga c. d., s. 76; viz příloha č. 3.

⁴¹ Žoltákovi, L. a B.: Dětská hra „piga“. Romano džaniben 2, 1995, č. 3, s. 23–24.

⁴² Viz Bartoš, F.: Naše děti, c. d., s. 219; Orlov, S. P.: Hry a písně dětí slovanských. Praha: Československá obec sokolská, 1928, s. 397–398; Václavek, M.: Děti na Moravském Valašsku, Jičín: Kabátník a spol., 1902, s. 32; Etnografický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, fond dětského folklóru, Hry s náradím 38/13, hra Špaček.

⁴³ Viz Svobodová-Goldmannová, F.: Říkadla a hry slováckých dětí. Gottwaldov (Zlín): Krajské muzeum v Gottwaldově, 1958, s. 124–125.

⁴⁴ Etnografický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, fond dětského folklóru, Hry s náradím 38/23, 25, 26, hra Semel.

Děti ze všech typů prostředí rády skáčou přes švihadlo, ale stejně jako v případě házení s míčem neznají žádný druh školky. Zatímco děti z Brna používají v obchodní síti dostupná švihadla, v romské osadě 5RPII používaly v roce 2006 obal od elektrických kabelů. Skákaly přes něj samy, i tak, že dvě točily kabelem a třetí přes něj skákal. Pokud udělal chybu, vystřídal se s někým jiným, ne však nutně s tím, kdo točil. Někdy přes roztočený kabel skákalo víc dětí najednou.

Děvčata z Rudňan znala také skákání gumy. Obvykle však neměla gumu, kterou by bylo možné použít. Oproti skákání přes gumu známému v majoritní společnosti⁴⁷ znají jen velmi jednoduchou variantu. Gumu držela dvě děvčata na nohách ve stále stejné výšce – v kolenních jamkách. Přes gumu skákaly děti snožmo tak, že měly gumu mezi nohami, a střídaly pravou a levou část gumy. Kdo šlápl na gumu, udělal chybu a vystřídal se s jednou z dívek, která gumu držela.⁴⁸ Zde už docházelo ke střídání pouze mezi třemi aktivně se zúčastňujícími dívkami. Z brněnských dětí skákání přes gumu neuvedlo ani jedno z dotazovaných.

Především chlapci ze slovenských romských osad velmi rádi běhali s pneumatikami nebo starými koly. Obojí obvykle poháněli rukou, méně často klacíkem, šikovnější si je za běhu štafetově předávali nebo si je střídavě posílali. Jde jistě o novodobou variantu honění obručí oblíbeného ještě v 1. polovině 20. století v městském i venkovském prostředí.⁴⁹ V dnešní době je však pro neromské i romské děti s výjimkou osad prakticky neznámá.

Opět pouze ve slovenských romských osadách lze do dnešní doby zaznamenat v minulosti masově rozšířenou zábavu venkovských chlapců – práskání bičem. Dřívější úzké sepětí biče s pastvou se vytratilo, stejně jako samotný materiál a tedy i vzhled biče.⁵⁰ V roce 2006 jsem zaznamenala v osadě Letanovce zábavu asi desetiletých chlapců, kteří místo bičů používali obaly od elektrických kabelů (stejně, jakými v Rudňanech nahrazovali švihadla). Prásknout tímto „bičem“ byla otázka značné síly a chlapci soutěžili, zda se jim to vůbec podaří a jak velkou ránu jsou schopni vyloudit.

⁴⁵ Viz Scheufler, V.: Pražské děti. In: Etnografie pražského dělnictva. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha, 1975, s. 48.

⁴⁶ Etnografický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, fond dětského folklóru, Hry s náradím 38/36, hra Kičkrata.

⁴⁷ Viz Zapletal, M.: Hry ve městě a na vsi, c. d., s. 275–278.

⁴⁸ Srovnej Bittnerová, D.: Skákání gumy v druhé polovině 90. let 20. století. In: Lidé města: revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace, 1999, č. 2. Praha: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze, 1999, s. 107–121.

⁴⁹ Srovnej Scheufler, V.: Pražské děti, c. d., s. 47.

⁵⁰ Srovnej Bartoš, F.: Naše děti, c. d., s. 247.

Kromě honiček, které mají přece jen určitá pravidla, se děti z romské osady Pătoracké v Rudňanech honily snad při každé příležitosti – při cestě na hřiště, když si šly domů pro jídlo atd. Romské děti mají velice rády pohyb a rády dokazují okolí svoji mrštnost a obratnost. Předvádějí přemety, kotrmelce, při kterých jeden drží druhého za ruce, a ten dělá kotrmelec, nebo stojky. Při návštěvě „ihriska“ v rámci výzkumu v roce 2008 nemělo několik děvčat, která se ke cvičení přidala, spodní prádlo, což při stojkách vyvolalo všeobecné veselí (a to i jejich...). Česká Romka K. Kozáková (*1932 – †2006) ve svých vzpomínkách popisuje radost ze cvičení: *Kousek od našeho domu, asi 50 metrů, byl krásný malý březový park, tam jsme se scházeli ... Vystupovali jsme jako v cirkuse – cvičili, dělali přemety, hvězdy, mosty atd. Já osobně jsem moc ráda dělala všelijaké cviky.*⁵¹

Všechny děti z Pătorackých věděly, kde rostou jaké lesní plody. Šplhaly společně do strání a sbíraly lesní jahody. Občas někdo někoho strčil z legrace dolů ze stráně, ostatní se přidali a všichni začali válet sudy ze stráně dolů. Také děti z 5RP II znaly místa, na kterých se dá najít hrst lesních jahod. Na příkré strání nejdřív nasbíraly do dlaně všechny plody a poté si našly dlouhé stéblo trávy a na ně jahody navlékly. Děvčata si chvíli hrála, že mají korálky, ale nakonec jahody snědla.

V romských osadách nemají děti k dispozici prolézačky, takže si je vytvoří ze stromů, keřů, plotů či zbytků domů. Šplhají s nadšením po všem, co je udrží. Přitahuje je i určité nebezpečí, které je se zdoláváním výšky spojené. Chlapci rádi skáčou z výšky dolů. Pokud tím můžou vystrašit děvčata, je to pro ně vynikající zábava. Malé děti si nahradí houpačku kusem železobetonu přehozeným přes obrubník.

Zatímco u dětí z venkovského prostředí má i zdánlivě bezcílý pohyb nakonec nějaký důvod, děti z měst lze často sledovat při skutečném „poflakování“. Výrostci od dvanácti třinácti let ztrácejí chuť si hrát, považují to za projev malých dětí, mezi které už se nechtějí počítat. Jejich hlavním zájmem je napodobovat svět dospělých, a tak se mezi ně snadněji dostat. Kolem sebe však nejčastěji vidí hluboký morální úpadek, ztrátu tradiční kultury, netečnost ke své sociální situaci, alkoholismus, narkomani, gamblerství, prostituci, nevázaný sexuální život a nezaměstnanost, provázenou celodenním nicneděláním. Pomalu se srovnávají s tímto obrazem jako jediným vzorem a nevidí důvod, proč se do něj nezařadit, když jejich rodiče a příbuzní žijí poměrně spokojeně. Nejsou-li vedeni k pravidelné školní docházce, je možné je spatřit již v dopoledních hodinách, jak posedávají po lavičkách, u vchodů domů

⁵¹ Horváthová, J. (ed.): Memoáry romských žen. Karolína – cesta životem v cikánském voze. Karolína Kozáková, c. d., s. 40.

nebo např. u výkladních skříní obchodů. Klábosí a pokuřují,⁵² tak jak to vidí u svých starších vzorů, vyhledávají své protějšky nebo se potulují po centru města a svým hlučným a nevázaným chováním na sebe přitahují pozornost (obvykle) neromského okolí.

Hračky romských dětí

Snad nejobvyklejší dívčí hračka na světě je panenka.⁵³ S ní se učí budoucí maminka, jak zacházet s dítětem, starat se o něj, přebalovat jej, nosit a v neposlední řadě také komunikovat. Romská děvčata si s panenkami hrají v mnohem menší míře, než neromská.

Důvod je velmi prostý – místo neživých hraček mají obvykle na starost své nejmladší sourozence. „Trénink“ získávají při pozorování matky a nabrané zkušenosti praktikují okamžitě na skutečných nemluvnatech. Dodnes je možné v jakýchkoliv romských komunitách pozorovat děvčátka okolo deseti let s malými dětmi na ruce. V minulosti byla dalším důvodem také finanční nouze, takže rodiče takovou „zbytečnost“ jako hračku obvykle dětem nepožívali. Děvčátka si velmi často vypomáhala tím, co měla po ruce. K. Kozáková (*1932 – †2006) z tradičně kočující skupiny českých Romů, si svoji panenku vyráběla sama z materiálu, který měla po ruce: *Vzala jsem jednu podlouhlou bramboru a jednu maličkou kulatou, to byla hlava, a čtyři stejné klaciky, které jsem obalila bílým plátnem a volně přišila k sobě, aby to mělo pohyb. Obličej jsem vykreslila tužkou, vlasy z černé tuhé nitě ... jednotlivě přišila k hlavě. Zapletla copy a ozdobila mašličkami a nakonec ušila šatičky. ... Kočárek jsme si udělali z krabice od bot. Nic nás to nestálo a my se těšili ze všeho.*⁵⁴

Paní E. H. (*1955) ze slovenské romské osady v Rudňanech (okr. Spišská Nová Ves) vzpomíná na svoji improvizovanou panenku, kterou vozila v kočárku. Vytvořila si ji z polštáře, kterému ohnula směrem ke středu tři cípy a poté převázala.

K. B. (*1954) ze stejné osady si svoje „babiky“ vyráběla také sama. Malý kousek textilie vyplnila ve středu chomáčem vaty a podvázala tak, aby vznikla hlavička. Pokud byla látka dostatečně dlouhá, bylo možné vytvořit také ruce a nohy. Obličej domalovala fixy nebo maminčinou tužkou na obočí. Pokud měla po ruce trochu vlny či nití, dotvořila panence i vlasy.⁵⁵ V deseti letech dostala od maminky panenku za to, že se dobře učila. *Ja som mala panenku. Bola blond'avá panenka. – To si pametám. ... Som mala tak asi desať rokov. Keď*

⁵² Srovnej Vanková, K.: Rómske ženy v ich prirodzenom rodinnom prostredí, c. d., s. 185.

⁵³ Viz Mišurcová, V. – Fišer, J. – Fixl, V.: Hra a hračka v životě dítěte. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 24.

⁵⁴ Horváthová, J. (ed.): Memoáry romských žen. Karolína – cesta životem v cikánském voze. Karolína Kozáková, c. d., s. 118–119; viz Sběrka MRK, fond dokumentace romského interiéru, př. č. MRK 40/2005, replika panenky, kterou si vyráběla K. Kozáková (*1932 – †2006) ze skupiny českých Romů.

⁵⁵ Viz sbírka MRK, fond dokumentace romského interiéru, př. č. MRK 353/08, replika panenky, kterou si vyráběla K. B. (*1954) ze skupiny slovenských Romů.

*som tú bábiku dostala. ... Mamka za to mi ju kúpila, že som sa učila. Že som chodila do školy.*⁵⁶

*Já sama jsem panenku neměla, vzpomíná neprofesionální romská výtvarnice z rodu rakouských Kalderarů⁵⁷ C. Stojka (*1933 – †2013), ale strašně jsem toužila si s nějakou hrát. Tak jsem doma vzala kus hadříku nebo starý kapesník, provázkem jsem uvázala část jako hlavu a dva kousky jako ručičky. Máma měla doma v koutě madonu, takový oltářík, za obrázek vždycky zastrkovala květiny z červeného krepového papíru. A já si ho kousíček utrhla, aby to máma nepoznala, naslinila jsem ho a namalovala tím panence tvářičky a pusy. ... Když jsem panenku neměla, hrávala jsem si někdy venku s mokrou hlinou a z ní si panenku modelovala.*⁵⁸

Vlastnit panenku koupenou v obchodě byl až do nedávné doby pro většinu romských dívek luxus. Tuto skutečnost potvrzuje také další současná neprofesionální romská malířka J. M. (*1943) z kočovné skupiny francouzských Manušů.⁵⁹ *Měla jsem také panenky, a to nebylo tak samozřejmé, protože nás bylo čtrnáct dětí. Ale já jsem byla druhá nejstarší, a tak jsem měla tři panenky. ... Když jsem měla vystupovat v cirkuse, musela jsem je nechávat o samotě, a to bylo těžké, protože pro mě byly jako děti. Jako malá jsem věřila, že mé panenky žijí, a měla jsem strach, že nastydnou, a proto jsem je přikrývala. Jednu z těch panenek jsem měla obzvlášť ráda, protože byla blond'atá. Říkala jsem jí Blondá.*⁶⁰

V současné romské osadě najdeme různé panenky, podle toho, kdo co koupí nebo dostane. V Rudňanech mi několik pěti až desetiletých dívek předvedlo své panenky. Bez zajímavosti není, že většina z nich měla opět blond'até vlásky. Málokterá byla nějak pojmenovaná. Vnučka E. H. (*1955) představila svoji panenku jako Karolínku, a když to uslyšela ostatní děvčata, hned uváděla u svých hraček jméno stejné. Většina panenek byla nahých nebo jen ve skromných šatečkách, žádná neměla boty ani jakkoliv upravené vlasy. Dotazováním jsem zjistila, že nejsou převlékány (neměly jiné oblečení, než to, co bylo na nich), česány, ani uspávány. Děvčata si s nimi nepovídala. Většinu času je nosila na rukách. Občas je položila do kočárku, ve kterém už ovšem byly buď podobné hračky, nebo mladší sourozenci. Majitel kočárku byl obvykle neurčený a všem bylo také naprosto lhostejné, komu patří a kdo jej bude užívat. Panenky byly v podstatě pouze k tomu, aby je jejich majitelky

⁵⁶ K. B. (*1954), výzkum 2008.

⁵⁷ Viz Romové – subetnické skupiny. Dostupné z: <http://romani.uni-graz.at/rombase/> stav ke dni 29. 10. 2009.

⁵⁸ Stojka, C.: Žijeme ve skrytu, c. d., s. 87.

⁵⁹ Viz Romové – subetnické skupiny. Dostupné z: <http://romani.uni-graz.at/rombase/> stav ke dni 29. 10. 2009.

⁶⁰ Viz Gregorová, J.: Juliennee (Mona) Metbach - la vie en roulotte. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/f/clanek/22036>, stav ke dni 9. 7. 2009.

nosily všude s sebou. Děvčátka tak nevědomky imitovala téměř dokonale situace a projevy mateřství, které viděla kolem sebe a které sama zažila. Vlastnictví předmětů si nikdo z uživatelů přímo neuvědomoval.⁶¹ Někdo je sice musel pořídit, ale činil tak s vědomím, že budou užívány všemi a nikdo si na ně nebude činit přednostní nárok. S nastíněným přístupem souvisí ovšem také minimální snaha o udržování funkčnosti předmětu či jeho čistoty ze strany dětí i dospělých.

Tři sestry, vrstevnice děvčat z osady, vychovávané na malém městě (Spišské Podhradí, okr. Levoča) měly více panenek, se kterými si hrály společně, převlékaly je a česaly. Panenky byly všechny oblečené, i když velmi podobně jako v Rudňanech, botičky neměly. Jedna z panenek měla zeleným fixem zvýrazněné obočí a tváře. Ani zde si s panenkami dívky nevykládaly. Žádná z děvčat však neuvedla jméno panenky. Pro panenky měly dva kočárky – hluboký a „golfáč“. Kočárky stály uklizené v předsíni domu, žádná hračka neležela na volném venkovním prostranství. Lze se přiklonit k názoru, že dívky si uvědomovaly vlastnictví hraček a nenechaly je bez dozoru. Pokud by je chtěl někdo jiný, přihlásily by se k nim jako ke svému majetku. Snaha o zachování funkčnosti předmětu zde byla viditelnější a evidentně měla základy ve výchově rodičů. Sestry se shodly na tom, že nejlepší jejich hračka je dvouměsíční bratříček. Staraly se o něj velmi vzorně, dovedně ho nosily, chovaly a uspávaly, takže se jejich matka mohla věnovat práci v domácnosti. Při učení se péči o novorozeně, k níž má hra s panenkou vést, tak vynechaly nácvik na „modelu“ a dostaly se v raném věku přímo do reálné situace.

Každá z dívek z městské aglomerace (Brno) vlastnila minimálně jednu panenku. Ve většině případů se o ni dělilo více sester. Hrály si s nimi spíš ve vnitřních prostorách, i když podstatnou část dne tráví na ulici a ve dvorních traktech. Panenky oblékají do jednoduchých šatiček, vybavení panenky záleží čistě na finanční situaci dané rodiny. Některé oděvy pro panenky byly velmi podobné, jako v předchozích dvou případech, některé byly zásadně kupované. Málomocná panenka vlastnila botičky – jde o drobné předměty, které se při „kolování“ hračky ztratí ze všeho nejdříve. Ani u městských dívek nebylo pravidlem dávat panence jméno. Také komunikace mezi panenkou a její „maminkou“ byla naprosto minimální. Děvčata si s nimi nepovídají, neuspávají, nechovají je příliš často. Panenka je i pro ně spíše věc, kterou s sebou jen nosí nebo vozí v kočárku. Vlastnictví hračky si každá dívka uvědomovala, ale zároveň brala jako samozřejmost, že se o ni dělí se sourozenci. Snaha o

⁶¹ Viz Fabiánová, V.: Etnografický obraz rómskeho etnika a rómskej ženy. In: Poláková, Eva (ed.): Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti. svazek II. Štúdie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM Trnava, 2005, s. 183.

zachování funkčnosti hračky závisí zcela na výchově rodičů. Setkali jsme se jak s dlouhodobě používanými hračkami, tak s panenkami, o jejichž existenci či neexistenci po půl roce majitelka neměla ponětí.

Auta považovaná za jednu z nejtypičtějších hraček chlapců mezi romskými dětmi příliš velké obliby, bez ohledu na prostředí, nenabyla. V romských osadách byla skutečně výjimkou a šlo především o velké plastové modely, ve kterých bylo možné se vzájemně vozit. Mnohem většímu zájmu se zde těšily dětské dopravní prostředky (viz níže).

V prostředí malého města, kde již bylo zjevnější vlastnictví jednotlivců, předvedl chlapec jako svoji nejoblíbenější hračku velké auto na dálkové ovládání. Jak sám přiznal, moc si s ním ale nehrál, protože neměl baterky do ovládače. Hračka tak přebírala (nechtěně) dekorativní charakter.

V městském prostředí měli chlapci spojenou hru s auty s vnitřními prostory. D. F. (*1995) v rozhovoru uvedl, že má především malá auta, tzv. angličáky, a motorky. Auto na dálkové ovládání se mu rozbilo.

Velkým nesplněným přáním mnohého romského dítěte bylo vlastnit kolo. Především městské děti po něm velmi toužily. Kdo kolo měl, podělil se o něj s ostatními. Podobně jako u kopacího míče však byl vždy známý majitel, který si svoje kolo velmi dobře hlídal a staral se o něj. D. F. (*1995) z Brna dával kolu přednost i před u neromských chlapců velmi oblíbeným skateboardem.

V romských osadách využívají děti bez rozdílu věku i pohlaví kola, trojkolky i koloběžky ke společné zábavě. Dětské dopravní prostředky byly obvykle v žalostném stavu, mnohdy neměly pneumatiky ani brzdy, ale to děti neodradilo od společné jízdy či tlačení. Podobně jako u jiných hraček není znám majitel věci a nikdo se o ni tudíž nestará.

Na menších městech a v obcích, kde nejsou Romové segregováni, bylo patrné rozdělení dětských dopravních prostředků podle věku. Menší děti měly trojkolky a koloběžky, větší kola. Na rozdíl od osad se objevují také kola s pomocnými kolečky, které usnadňují menším dětem jízdu.

V souvislosti s hračkami romských dětí se v odborných statích objevuje zmínka o tzv. pukavce.⁶² *Názor autora, že přestože je již dnes možné považovat pukavku za „tradiční“ hračku romských dětí, jedná se patrně spíše o kulturní přejímku než o artefakt, jehož užívání a*

⁶² Viz Jakoubek, M.: Pukavka – známá, neznámá. In: Romové: kulturologické etudy. Eds. Tomáš Hirt, Marek Jakoubek. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 248 – 251. Ve stati není uvedeno, ve které lokalitě autor výskyt hračky mapoval. Na základě e-mailového dotazu mi bylo autorem sděleno, že se jedná o romskou osadu poblíž Chminianských Jakubovan (okres Prešov).

*znalost výroby by si předkové Romů přinesli z indické pravlasti,*⁶³ je možné podpořit doklady o existenci identické hračky u českých dětí.⁶⁴ Základem pro hračku je větev keře, který má dužinatý střed. Z této větve se vydlabe vnitřní část tak, že vznikne dutina. Z tvrdšího dřeva se vyřeže dřík o průměru, který se vejde do vydlabané dutiny. Do obou konců dutiny se vloží např. nezralá trnka. Dřík se prudce zatlačí do jednoho konce dutiny a vzniklým tlakem je vystřelen „náboj“ na druhém konci dutiny. *Protože se jedná v zásadě o malou „střelnou zbraň“, patří pukavka spíše mezi hračky chlapecké, někdy si s ní však hrají i děvčata, ovšem i v tomto případě jsou jejími výrobci romští hoši. ... S pukavkou si hrají malí hoši, ale i odrůstající mladíci, kterým pukavka často souží k dovádění s děvčaty. S hračkou je občas možné vidět i dospělé muže ..., kteří jejich střelami škádlí přítomné ženy.*⁶⁵

Další druhy zábavy

Téměř každou slovenskou romskou osadou protéká potok nebo se alespoň nachází v její blízkosti. Od prvních teplejších dnů poskytuje dětem další z herních příležitostí. Zábava u vody spočívá především v cákání, poskakování, skákání do vody a plavání. *V létě jsme se potápěli v Toryse, drželi jsme si vzájemně hlavy pod vodou, kdo déle vydrží. Cákali jsme po sobě, honili jsme se, vrískali jsme, smáli jsme se. Sedláci na nás koukali z mostu a myslím, že nám záviděli tu radost, kterou si sami nemohli dovolit, protože by tím utrpěla jejich selská důstojnost,* vzpomíná E. Lacková (*1921 – †2003).⁶⁶ M. F. (*1962) ze Smižan (okr. Spišská Nová Ves) vzpomínala, že se jako malé děti chodili koupat – chlapci i děvčata dohromady. Ve stejném potoce, o kterém tvrdila, že je špinavý a že by tam už „nevlezla“,⁶⁷ místní děti dováděly s gumovými nafukovacími hračkami, potápěly se a učily se vzájemně plavat. Zábavu jim nezkazila ani skutečnost, že jen o metr dál praly ženy prádlo a špinily jim vodu.

Městské děti jsou o podobné zážitky díky svému prostředí ochuzeny. Místo toho chodí v létě občas (podle finanční situace) na koupaliště. Škola jim také umožňuje dvě pololetí výuku plavání v rámci tělesné výchovy, což si některé moc pochvalují.

V zimě se městské děti pohybují venku v mnohem menší míře než v romských osadách. Jejich činnost se přesouvá do malých bytů. V rámci jedné místnosti je jich více, takže *my (chlapci) si jezdíme s autama, třeba na zemi na koberci a ony (děvčata) tam třeba na*

⁶³ Tamtéž, s. 250.

⁶⁴ Viz Bartoš, F.: Naše děti, c. d., s. 227, Mátlová-Uhrová, L.: Děti na Hané. Jejich výtvarně tvořivé hry a zábavy v přírodě. Prostějov: Okresní kulturní středisko, 1978, s. 22.

⁶⁵ Jakoubek, M.: Pukavka – známá, neznámá, c. d., s. 250 – 251.

⁶⁶ Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, c. d., s. 66.

⁶⁷ M. F. (*1962), výzkum 2008.

posteli si hrají s panenkami.⁶⁸ Po vzoru svých rodičů se s oblibou dívají *na televizi, když je třeba nuda a když je třeba zábava, tak třeba, já nevím, hrajeme karty, kocky* (staví si z kostek), *čáru a takový*.⁶⁹ Zato v romských osadách a na venkově si zimu užívali nejen děti, ale i dospělí. Jezdili na vlastnoručně stlučených sáňkách nebo na čem se dalo. ...*Sáňky jsme neměli*, vypráví K. Kozáková (* 1932 – †2006) z rodu českých Romů, *tak jsme jezdili buď na sáňkách s děckama, nebo jsme to vyřešili tím, že jsme mámě brali vše, co se tomu podobalo. Velký pekáč na pečení nebo valchu na prádlo a klouzali se*.⁷⁰ E. Lacková (*1921 – †2003) vzpomíná na noční sáňkování: *V noci, když sedláci spali, půjčili si od nich naši chlapi sáňky. Pochopitelně o tom sedláci nevěděli, ale nic nepoznali, protože ráno měli sáňky zase na svém místě. Se sáňkami jsme se vyšplhali do kopce pod zámek. Měli jsme s sebou ududa, světélka z brambor. ... Potom se na jedny maličké sáňky natěsnali tři dospělí chlapi a letěli po příkrém srázu dolů, ududa v rukou. Ujíždějící světélka vypadala přízračně*.⁷¹

Bruslit chodily děti z venkovského prostředí častěji, než romské děti z města. Ještě v 60. letech 20. století neměly děti z prostředí romských osad možnost vlastnit skutečné brusle, proto si vypomáhaly svojí fantazií.⁷² ...*My máme „umělé brusle“, zkrátka si přivazujeme na boty dřívka a s nimi se snažíme jezdit, spíše chodit po ledě*,⁷³ popisuje I. Eliášová (*1953).

Malé děti se za účelem někoho pozlobit schovávají a „bafají“ na kolemjdoucí, větší vymýšlejí rafinovanější zábavy. *Jednou jsme se o zábavu v osadě postaraly my dvě s Papiňori*, vzpomíná E. Lacková (*1921 – †2003) na zábavu, kterou vymyslela se svojí kamarádkou. *Papiňori chodila uklízet sedlákům dvory a někde ve dřevníku našla mezi starým harampádím masku. Ta maska byla tak strašná, že kdo se na ni podíval, oněměl hrůzou. ... Papiňori nasadila masku na obličej, přitiskla ji na okno a zaklepala. Šudaňa zdvihla hlavu a podívala se z okna. Vyděsila se tak, že v tu chvíli vypadala hůř než ta maska. Nebyla schopná ze sebe vypravit slovo, teprve za chvíli začala ječet*.⁷⁴

Někdy ani nejde o to někoho vylekat. Děti vymyslí okamžitou zábavu při nálezu věci, která není obvyklá. Občas se stalo, že neměly ponětí o nebezpečí, kterému se vystavují. *To sa granáty házely do vody ... po vojně. ... Ja jako najmladči som vždy pre ten granát musel ísť. A ... v tom granátě tak chrčalo, jako keď chrústa zatvoríte do sirkovej škatulky. No a on*

⁶⁸ D. F. (*1995), výzkum 2005.

⁶⁹ D. F. (*1995), výzkum 2005.

⁷⁰ Horváthová, J. (ed.): Memoáry romských žen. Karolína – cesta životem v cikánském voze. Karolína Kozáková, c. d., s. 36.

⁷¹ Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, c. d., s. 66.

⁷² Srovnej Scheufler, V.: Pražské děti, c. d., s. 35.

⁷³ Eliášová, I.: Naše osada, c. d., s. 22.

⁷⁴ Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, c. d., s. 68.

(kamarád – pozn. aut.) *to počúva pri uchu a hovorí: v tom granátě šustí. No a já: daj sem, daj sem ... Ale ja som mal už také tušenie, že to asi dobré nebude. No tak do zemiakov do járku som si ľahnul a kamarat ... hodil granát. Bác. A on ostal ležať. No, neviem, koľko tých čerepou ho trafilo do brucha. No ale my zme sa rozprchli jako vrabci. ... No a naši rodičia ... hned tam bežali, ... jeho donesli domou na rukách. ... No žije, kamarádime stále spolu.*⁷⁵

⁷⁵ Š. R. (*1937), výzkum 2008, Bolešov u Trenčína.